

ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Тетяна ПРИБОРА (Кіровоград)

В статті розглядається проблема індивідуалізації виховання у творчій спадщині В.О. Сухомлинського. Звертається увага на ставлення до дитини в навчально-виховному процесі, завдання індивідуалізації, гуртки – як форму роботи з реалізації творчих здібностей школярів.

Ключові слова: індивідуалізація виховання, задатки, здібності, талант, самореалізація, невстигаючі учні, гурткова робота, суспільно корисна діяльність, творча діяльність.

В статье рассматривается проблема индивидуализации воспитания в творческом наследии В.А. Сухомлинского. Обращается внимание на отношение к ребенку в учебно-воспитательном процессе, задачи индивидуализации, школьные кружки – как форму работы по реализации творческих способностей школьников.

Ключевые слова: индивидуализация воспитания, задатки, способности, талант, самореализация, успевающие ученики, кружковая работа, общественно полезная деятельность, творческая деятельность.

Індивідуалізація виховання – одне із важливих завдань, що стоять перед школою на сучасному етапі. «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти» вимагає від вчителів індивідуального підходу з метою формування у школярів ключових та предметних компетенцій.

Проблеми індивідуалізації виховання розглядаються у роботах Г. Гуменюк, Л. Кузенко, В. Кузьменко, С. Кулачківської, І. Унт.

Проблеми виховання в спадщині В.О. Сухомлинського досліджуються у роботах М. Антонєць, І. Баранюк, І. Бєха, А. Богущ, Л. Бондар, М. Вашуленка, Т. Диби, В. Кравцова, В. Ликова, О. Савченко, О. Сараєвої, О. Сухомлинської, Н. Тарапаки та інших.

Метою статті є дослідження проблеми індивідуалізації виховання у творчій спадщині В. Сухомлинського.

Питання індивідуалізації навчально-виховного процесу є одним із провідних у творах В. Сухомлинського.

Необхідність індивідуалізації впливає з його основного положення про те, що кожна людина неповторна.

Становлення індивідуальності відбувається в процесі індивідуалізації об'єкта. В кожній дитини є своє «індивідуальне, глибоко особисте», яке буде розвиватися під час навчання. «Десь у найпотаємнішому куточку серця в кожній дитини своя струна, вона звучить на свій лад» і щоб серце дитини відгукнулося на слово вчителя потрібно настроїтися на тон цієї струни [10, с. 97].

Індивідуальний підхід у вихованні має педагогічний і психологічний аспекти. В першому випадку – він є частиною педагогічного такту, в другому – виявляється у вивченні своєрідності особистості школяра з метою створення педагогічно доцільного процесу. З цього погляду педагога в першу чергу цікавлять індивідуальні прояви загальних психологічних закономірностей у школярів, вивчення тільки їм притаманних і неповторних поєднань даних закономірностей і особливостей.

В. Сухомлинський зазначає, що немає «подібних, бездарних і лінових дітей», є школярі, задатки яких педагогам розгледіти не вдалося. Обдарованість і талант визначає кількість часу, який витрачено на діяльність. Кожна людина має талант до одного або до

кількох видів діяльності, тому розвивати здібності потрібно у всіх дітей, що навчаються в школі. Не існує абстрактного учня до якого можна було б механічно прикласти всі закономірності виховання [11, с. 437; 3, с. 92]. «Немає людини, в якій внаслідок умілої виховної роботи не розкрився б самобутній талант, немає сфери діяльності, в якій людська індивідуальність не досягла б розквіту...» [6, с. 170].

Виховання має сприяти створенню людини, тому індивідуальний підхід повинен впливати на формування індивідуальних особливостей учнів, відповідно їх скеровувати, забезпечувати максимальний розвиток нахилів, здібностей, талантів кожного, усувати негативні індивідуальні риси, якщо вони починають виявлятися.

Під час здійснення індивідуального підходу необхідно враховувати психологічні умови формування якостей особистості, а саме:

– Виховання має впливати на емоційну сферу особистості. Необхідно встановити тісний зв'язок між тим, що ми хочемо сформувати у дитини і тим, що в даний момент важливо для неї.

– Активність і самостійність у діяльності учня. За В.О. Сухомлинським самостійність в діяльності тісно пов'язана з внутрішньою духовною самостійністю, що полягає у сформованості особистого життєвого ідеалу. В серці самостійної людини має бути «щось святе і непорушне, єдино істинне і єдино правильне» [12, с. 255-256].

– Принцип розвитку в діяльності. Діяльність пробуджує розум, відкриває «невичерпне джерело вольових зусиль, спрямованих на подолання труднощів». Виховує не сама фізична діяльність, не її обсяг, а той моральний стан, який виникає коли людина досягає успіху. Праця є джерелом вольових зусиль необхідних для подолання труднощів. Трудова діяльність повинна досягати ступеня майстерності відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дитини і тільки тоді вона стане фактором морального і трудового виховання [3, с. 88].

– Підкріплення. Відсутність підкріплення заохочення чи покарання заважає дитині правильно орієнтуватися в ситуації, призводить до нівелювання мотивації.

Знати індивідуальні особливості учня необхідно для реалізації двох завдань, що взаємопов'язані між собою: індивідуалізації, тобто підтримки і розвитку одиничного, особливого, своєрідного як потенціалу особистості та соціалізації, що полягає в становленні особистості як соціальної істоти у сфері її внутрішніх самовизначень, розвитку

знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують можливості спілкування та спільної діяльності з іншими учасниками навчально-виховного процесу.

В. Сухомлинський стверджував, що індивідуалізація може реалізуватися через навчальну діяльність, тобто шляхом виконання послідовних і взаємозв'язаних дій учителя і учнів, спрямованих на свідоме засвоєння системи знань, умінь і навичок та у формі приваблення вихованців до інших видів діяльності й спілкування для розвитку тих якостей особистості, які неможливо в достатній мірі розвинути в процесі навчання. Наприклад, завдання морального, естетичного, трудового виховання не може бути в повній мірі реалізована тільки в процесі навчання. «Людина лише тоді починає відчувати свої творчі сили, здібності, коли вступає в моральні стосунки з іншими, – так народжується покликання, і так відбувається самовиховання» [7, с. 175].

З іншого боку улюблена праця повинна поєднуватися з навчанням, оскільки інтерес до діяльності вчитель пробуджує в дітей на уроках в процесі вивчення навчального матеріалу. Наприклад, у початкових класах діти отримують елементарні знання про природу: плодові дерева, кущі, лікарські трави, вчитель ознайомлює їх з діяльністю старших школярів на навчально-дослідній ділянці, саду, теплицях. Поступово в дітей зароджується інтерес, який вони задовольняють за допомогою практичної діяльності. Чим напруженіша їх праця тим глибше пізнаються закономірності природи [8, с. 129].

В. Сухомлинський звертав увагу на те, що задатки – це фундамент, закладений природою, в кожної дитини вони є, але щоб вони проявились необхідна іскра. Такою іскрою є «натхнення, захоплення майстерністю старшого товариша або однолітка» [7, с. 175]. Цікава діяльність пробуджує духовні ресурси дітей, забезпечує стійкі механізми регуляції поведінки. Педагог порівнював види творчої праці з «магнітами різної сили, що «притягуючи чутливу стрілку компаса, вказують дитині її шлях» [8, с. 131].

Індивідуалізація являє собою процес самовизначення особистості. Отже, індивідуалізація виховання учнів передусім передбачає визначення мети і способів її досягнення. «Талант, майстерність – це насамперед наполегливість у досягненні мети, подоланні труднощів» [8, с. 134]. Відповідно до цього дитину необхідно включати в різноманітні види діяльності (як у навчальну, так і в позакласну роботу) з урахуванням її особливостей, що дозволяє кожному учню самореалізуватися. Індивідуальний підхід тільки тоді позитивно впливає на формування

особистості, коли здійснюється систематично й у певній послідовності.

Для того, щоб дитині було легше визначитися з цікавою для неї діяльністю необхідна тісна співпраця між педагогами, вчителями і батьками.

На початковому етапі педагоги мають ознайомити молодших школярів з різноманітними видами діяльності старших учнів, дати змогу їм випробувати себе в різних видах. А тим часом уважно вивчали їх інтереси, задатки. Важливим на цьому етапі є те, щоб дитина прагнула до «краси матеріального результату праці». Необхідно звернути увагу, що на розвиток здібностей дитини впливає і навколишнє середовище, тому визначившись з одним видом праці дитина буде його поєднувати з іншими близькими до нього [3, с. 93-94].

Однією із форм, яка допомагає розкрити здібності кожного учня, педагог називав гурткову роботу. Він зазначав, що тільки у ній кожна дитина може виконувати діяльність, яка їй до душі [1, с. 285].

Завдання школи полягає в тому, щоб кожна дитина була зайнята цікавою діяльністю, кожен молодший школяр наслідував старшого, робота якого б була для нього зразком. «Дитина молодшого шкільного віку вибирає в колективній праці те, що їй подобається, не замислюючись над кінцевим результатом. Її хвилює насамперед процес колективності» [1, с. 285]. Чим складніша і цікавіша праця, тим важливіше у ній інтелектуальне підґрунтя, більшого значення набуває передача духовних цінностей, міцнішими стають зв'язки між дітьми різних вікових категорій.

Індивідуальні здібності дітей розвивають краще в умовах постійного тісного спілкування учнів різного віку. Так, навколо талановитого школяра об'єднується кілька молодших учнів, яких цікавить те, що роблять старші. Він навіть не керує ними, а просто захоплено виконує свою роботу, усвідомлене керівництво з'являється пізніше [7, с. 175].

Необхідно враховувати, що в діяльності, до якої в дитини є здібності, вона буде випереджати своїх однолітків, тому різновіковий склад трудового колективу, це не тільки умова самодіяльності, але й закономірність, що впливає із необхідності розвитку індивідуальних задатків.

Найжиттєвішими і педагогічно виправданими об'єднаннями дітей В. Сухомлинський вважав гуртки, в яких входили діти з різним рівнем готовності до праці, умінь і навичок. В таких об'єднаннях ніби два колективи: один виконує складнішу роботу, другий – легшу, але захоплення у всіх однакове. Члени колективу, які виконують легшу роботу,

намагаються досягти рівня майстерності, щоб працювати з досвідченими товаришами. А старшим хочеться бути завжди попереду, оскільки вони відчують, що «малеча» підтягується до них. Отже, праця, що ґрунтується на єдності інтересів, сприяє тому, що кожен учень напружує всі свої сили, щоб виконати роботу як найкраще [8, с. 130-131].

У Павлишській школі кожного року працювало не менше семидесяти гуртків. В кожному з них – від 3 до 10-12 учнів. Усі гуртки жили за самостійно створеними законами. Вчитель міг прийти на допомогу школярам і очолити гурток, але не як педагог, а як фахівець у певній справі. Таких гуртків було приблизно 1/4 від загальної кількості, рештою керували досвідчені старшокласники. Хоча в прямому розумінні це не можна було назвати керівництвом, воно швидше нагадувало фасилітацію, яка базувалася на прикладі особистої майстерності та умінні надихати працею [8, с. 130].

Важливим аспектом гурткової роботи була суспільно корисна діяльність. За такої умови легше відбувалася диференціація обов'язків у шкільному самоврядуванні, оскільки кожна дитина була організатором окремих напрямків роботи, які її зацікавили [1, с. 286].

В. Сухомлинський важливою умовою самореалізації вважав досягнення в улюбленій справі значних успіхів – майстерності, досконалості. Звичайно дитина не одразу знайде діяльність, яка її повністю задовольнить, але якщо в школі всі учні захоплюються результатами праці, творчо натхнені, особистість відшукає справу, в якій виявить себе як найкраще [7, с. 176]. В дітей, які активно включені до суспільно корисної діяльності, захоплюються різними видами практичних занять (художньою працею, приготуванням їжі, доглядом за рослинами, тваринами), літературною, музичною, зображувальною діяльністю розвиваються такі якості як, ініціативність, стриманість, самовладання, відповідальність, що є передумовою розвитку творчої особистості. Тільки у творчій діяльності активно починає розвиватися інтелектуальний потенціал, який не може залишатися не використаним.

Ретельна увага приділялася роботі з тими учнями, задатки яких яскраво не виражалися. «Не їхня провина, що вони приходять у школу кволими, слабкими, з недостатньо розвиненою здатністю до розумової праці. Гуманну місію школи і педагога ми вбачаємо в тому, щоб врятувати цих дітей, увести їх у світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими».

Підґрунтям для розуміння особистості В. Сухомлинський вважав тісну співпрацю між педагогами і учнями, оскільки вона дозволяє дослідити глибинні якості особистості, які за допомогою спостереження за дитиною не завжди легко побачити. Він зазначав, якщо весь час спілкування з дітьми вважати одним цілим, то 2/3 такого спілкування мають бути дружнім, при якому зникають ролі «вчитель» – «учень» [13, с. 297]. Відповідно, щоб краще дослідити індивідуальні особливості дитини необхідно зробити її своїм другом, діловим партнером, щоб зацікавлювало у ній все: її радощі і негоди [6, с. 33].

У Павлишській школі вчитель знаходився в постійному пошуку ефективного механізму включення дитини в структуру навчально-виховного процесу. Не забуваючи, що творчі люди не обов'язково є представниками мистецтва. В кожній дитини є задатки, які можна зростити в справжні здібності, відкривши той аспект діяльності, який її зацікавить [7, с. 175]. Завдання педагогів допомогти дитині адаптуватися до шкільного середовища, засвоїти нові соціальні ролі, вибрати соціально адекватні способи індивідуального прояву, а це неможливо, якщо вчитель буде тільки предметником, або класним керівником. Педагог на власному прикладі показував важливість творчої праці. Особистість вчителя приваблює дитину насамперед тому, що в ній вона бачить прекрасного майстра [3, с. 90].

Педагоги ретельно спостерігали за зміною головних особистісних якостей – спрямованості ціннісних орієнтацій, життєвих планів і оперативного коректували процес виховання, спрямовуючи його на задоволення особистісних і суспільних потреб. Вчитель залучав кожного вихованця до посиленої для нього трудової діяльності і поступово ускладнював її, забезпечуючи тим самим розвиток особистості. Педагог повинен задовольняти різноманітні інтереси і прагнення дітей, для того, щоб їм було цікавіше жити і вчитися. [6, с. 34].

Оскільки формування особистісних якостей у дитячому віці відбувається швидкими темпами, то вихователям необхідно активно здійснювати пропедевтичну роботу, поки зміст, методи і форми виховання не суперечать рівню розвитку вихованців. Однак підвищуючи вимоги необхідно розраховувати сили тих, кому вони адресовані, для того, щоб діти не розчарувалися у собі. Слідкувати за тим, щоб вимоги виконувалися в повній мірі й вихованці завжди отримували задоволення від виконуваної ними праці. В процесі роботи можуть з'являтися перешкоди, що заважають досягненню мети,

якщо їх не вдалося вчасно помітити і подолати, необхідно змінювати тактику виховання в залежності від нових умов і обставин.

Отже, індивідуалізація процесу виховання за В. Сухомлинським повинна відбуватися за чітко визначеною метою та етапами включення дітей у творчу діяльність; має ґрунтуватися на природній зацікавленості дітей певними видами суспільно корисної діяльності. Основна форма, за допомогою якої досягається індивідуалізація – гуртки, бажаніше, щоб вони були різновіковим і скеровувалися самими дітьми, за для досягнення найвищих результатів діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 209–402.
2. Сухомлинський В.О. Залежить тільки від вас / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 284–287.
3. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 80 – 95.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 283–568.
5. Сухомлинський В.О. Народний учитель / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 239–255.
6. Сухомлинський В.О. Павлишська середня школа / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – С. 7–391.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.4. – С. 55–208.
8. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 122 – 138.
9. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – С. 392 – 626.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 5 – 278.
11. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.2. – С. 419 – 654.
12. Сухомлинський В.О. Щоб душа не була пустою / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 255 – 269.
13. Сухомлинський В.О. Як любити дітей / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 292 – 307.